TA'LIM TIZIMINING NAZARIY MOHIYATI, UNING TARKIBIY ELEMENTLARI VA JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI STRATEGIK AHAMIYATI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxasisiligi
1-bosqich magistranti
O'rozboyeva Shahnoza Botir qizi
shahnozaurazbayeva2003@gmail.com, +998901113038

Ilmiy rahbar: Jamoldinova Sayyora Nodirbek qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-4669-0483
s.jamoldinova@cspu.uz, +998917766446
Chirchiq,O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimining nazariy mohiyati, uning tarkibiy elementlari va jamiyat taraqqiyotidagi strategik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot ta'lim tizimining iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy taraqqiyotga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida kontent tahlil, tizimli va qiyosiy tahlil metodlari qo'llanildi. Natijada, ta'lim tizimining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishdagi asosiy vosita sifatidagi roli, shuningdek, zamonaviy globallashuv va texnologik o'zgarishlar sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan yangi talablar va muammolar aniqlashtirildi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, jamiyat taraqqiyoti, inson kapitali, ijtimoiy institut, barqaror rivojlanish, ta'lim siyosati, innovatsiya, globallashuv.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретическая сущность системы образования, ее структурные элементы и стратегическое значение в развитии общества. Исследование направлено на изучение влияния системы образования на экономическое, социальное, культурное и политическое развитие. Методология исследования основана на контент-анализе, системном и сравнительном анализе. В результате выявлена роль системы образования как ключевого инструмента достижения целей устойчивого развития, а также новые вызовы и требования, стоящие перед системой образования в условиях современной глобализации и технологических изменений.

Ключевые слова: система образования, развитие общества, человеческий капитал, социальный институт, устойчивое развитие, образовательная политика, инновации, глобализация.

Abstract. This article examines the theoretical essence of the education system, its structural components, and its strategic importance in the development of society. The study focuses on analyzing the impact of the education system on economic, social, cultural, and political development. The research methodology is based on content analysis, systemic, and comparative analysis. As a result, the role of the education system as a key tool for achieving sustainable development goals, as well as new challenges and demands facing the education system in the context of modern globalization and technological changes, were identified.

Keywords: education system, social development, human capital, social institution, sustainable development, education policy, innovation, globalization.

KIRISH

Jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bu - ta'lim tizimidir. Ta'lim nafaqat bilim va ko'nikmalarni avloddan avlodga o'tkazish vositasi, balki ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning harakatga keltiruvchi kuchi, fuqarolik jamiyatini shakllantiruvchi va shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi asosiy mexanizm hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab dunyo miqyosida ta'limga bo'lgan qarash tubdan o'zgardi: agar ilgari ta'lim asosan ijtimoiy farovonlikning natijasi sifatida qaralgan bo'lsa, hozirgi kunda u iqtisodiy o'sish va ijtimoiy taraqqiyotning asosiy sharti sifatida tan olinmoqda.[1]

Ta'lim tizimi tushunchasi murakkab, ko'p qatlamli va dinamik hodisa bo'lib, u muayyan jamiyatning tarixiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy xususiyatlarini aks ettiradi. Ta'lim tizimining asosiy vazifasi - shaxsni mustaqil fikrlashga, ijtimoiy faollikka, kasbiy mahoratga va umrbod o'rganishga tayyorlashdir. Shu bilan birga, ta'lim tizimi jamiyatda mavjud bo'lgan tengsizliklarni kamaytirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va barqaror rivojlanishga erishishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi oldida turgan vazifalar nihoyatda murakkablashdi. Globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, mehnat bozorining o'zgarishi va demografik siljishlar ta'lim tizimlaridan moslashuvchanlik, innovatsion yondashuvlar va uzluksiz yangilanishni talab qilmoqda.[2] Ayniqsa, XXI asr ko'nikmalari (kritik fikrlash, kreativlik, hamkorlik, kommunikatsiya) ni shakllantirish masalasi ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishiga aylandi.[3] Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ta'lim tizimi tushunchasini nazariy jihatdan tahlil qilish, uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va rolini ilmiy asoslash hamda zamonaviy ta'lim siyosatining asosiy tendensiyalarini aniqlashdan iboratdir.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot metodologik jihatdan sifatli, tizimli va konseptual-analitik yondashuvga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ta'lim tizimi tushunchasini, uning tarkibiy qismlarini va jamiyat taraqqiyotidagi funksiyalarini nazariy jihatdan tizimlashtirish va tahlil qilishdan iborat bo'lganligi sababli, empirik tadqiqot usullaridan ko'ra nazariy-analitik metodlar ustuvor deb belgilandi.

Tadqiqot jarayonida pedagogika, sotsiologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik va madaniyatshunoslik sohalariga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar tizimli ravishda o'rganildi. Manbalar tanlovi ta'lim tizimining jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, ta'lim siyosati, inson kapitali nazariyasi, ta'lim va barqaror rivojlanish munosabatlari kabi mezonlar asosida amalga oshirildi. Xususan, UNESCO, OECD, Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, shuningdek, T. Shults, G. Bekker, P. Burdye, N. Luman, F. Kums kabi olimlarning nazariy ishlari asosiy tayanch sifatida tanlandi.

Tahlil jarayonida kontent tahlil va tizimli tahlil metodlari asosiy metod sifatida qo'llanildi. Ushbu metodlar yordamida tanlangan ilmiy manbalardagi ta'lim tizimi, jamiyat

[1] T. Shults, *Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research* (New York: The Free Press, 1971), 12-15.
[2] Abduqodirova, D. E., & Mirislomov, M. M. (2025). GEOGRAFIYA VA PSIXOLOGIYA FANLARI TUTASHGAN CHEGARA: PSIXOGEOGRAFIYANING SHAKLLANISH TARIXIGA NAZAR. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *2*(5-2), 143-149.
[3] Eshnayev, Nortoji & Madgapilova, Nargiza. (2023). CHARACTERISTICS OF IMPLEMENTING THE CLUSTER APPROACH IN THE EDUCATIONAL SYSTEM. International Journal of Pedagogics. 03. 44-47.

taraqqiyoti, inson kapitali, ijtimoiy institut kabi asosiy tushunchalar va kategoriyalar aniqlanib, ularning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi.[4] Qiyosiy tahlil metodi esa turli mamlakatlar (Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur, Germaniya, AQSH) ta’lim tizimlarining jamiyat taraqqiyotidagi roli va samaradorligini solishtirish imkonini berdi.

Metodologik tahlil quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha olib borildi:

birinchidan, ta’lim tizimining iqtisodiy taraqqiyotga ta’siri - inson kapitalini shakllantirish, mehnat unumdorligini oshirish va innovatsion iqtisodiyotga o‘tishdagi roli;

ikkinchidan, ta’lim tizimining ijtimoiy taraqqiyotga ta’siri - ijtimoiy tenglik, ijtimoiy harakatchanlik, fuqarolik jamiyati va demokratik qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati;

uchinchidan, ta’lim tizimining madaniy taraqqiyotga ta’siri - milliy va global madaniyatni saqlash va rivojlantirish, tolerantlik va madaniyatlararo muloqotni shakllantirishdagi roli;

to‘rtinchidan, ta’lim tizimining siyosiy taraqqiyotga ta’siri - siyosiy madaniyat, faol fuqarolik pozitsiyasi va barqaror demokratik institutlarni mustahkamlashdagi ahamiyati.

Tadqiqot jarayonida etik tamoyillarga qat’iy rioya qilindi. Ilmiy halollik, manbalarga to‘g‘ri havola qilish, turli nazariy qarashlarga nisbatan xolislik va tanqidiylik metodologiyaning asosiy ustunlari sifatida belgilandi.

Umuman olganda, mazkur metodologik yondashuv ta’lim tizimi tushunchasi va uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini kompleks, tizimli va fanlararo asosda tahlil qilish imkonini berdi hamda muhokama va xulosalar uchun ishonchli ilmiy asos yaratdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining barcha asosiy sohalariga - iqtisodiyot, ijtimoiy soha, madaniyat va siyosatga chuqur va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Bu ta’sirning xarakteri va intensivligi ta’lim tizimining tuzilishi, mazmuni, boshqaruvi va moliyalashtirilishi kabi omillarga bog‘liqdir.

Iqtisodiy taraqqiyot nuqtai nazaridan, ta’lim tizimi inson kapitalining asosiy shakllantiruvchisi hisoblanadi. Inson kapitali - bu bilim, ko‘nikma, malaka va sog‘liqni o‘z ichiga olgan bo‘lib, u mehnat unumdorligini oshiradi va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. T. Shults va G. Bekker tomonidan asos solingan inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, ta’limga qilingan investitsiyalar (vaqt, moliya, mehnat) kelajakda yuqori daromad va ijtimoiy manfaatlar shaklida qaytadi. Zamonaviy iqtisodiyotda, ayniqsa bilimga asoslangan iqtisodiyot sharoitida ta’lim tizimining roli keskin ortadi. Innovatsiyalar, texnologik o‘zgarishlar va raqamli iqtisodiyot yuqori malakali, kreativ va doimiy o‘rganishga tayyor kadrlarni talab qiladi. Shuning uchun ta’lim tizimi iqtisodiy raqobatbardoshlikning asosiy omiliga aylandi. Masalan, Finlyandiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi mamlakatlarda ta’lim tizimiga strategik investitsiyalar ularning yuqori texnologiyali iqtisodiyotga o‘tishida va global raqobatbardoshlikni qo‘lga kiritishida hal qiluvchi rol o‘ynagan.

Ijtimoiy taraqqiyot nuqtai nazaridan, ta’lim tizimi ijtimoiy tenglik va ijtimoiy adolatni ta’minlashning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Sifatli va hamma uchun ochiq bo‘lgan ta’lim tizimi ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy ahvoli yoki yashash joyidan qat’i nazar, barcha fuqarolarga o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish imkonini beradi. Bu esa ijtimoiy harakatchanlikni oshiradi, qashshoqlik va tengsizlikni kamaytiradi. Bundan tashqari, ta’lim tizimi fuqarolik jamiyatini

[4] Abduqodirova, Dilobarbonu. (2024). EMOTSIONAL KREATIVLIK: NAZARIY ASOSLARI VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR. Journal of Economics and Business UBS. 4. 679-685.

shakllantirish, demokratik qadriyatlarni (tenglik, erkinlik, bag‘rikenglik, hurmat) tarbiyalash va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim orqali shaxslar o‘z huquq va majburiyatlarini anglaydi, jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlanadi. P. Burdye ta’kidlaganidek, ta’lim tizimi ijtimoiy tuzilmani takror ishlab chiqarishi yoki uni o‘zgartirishi mumkin. Bu esa ta’lim siyosatining qanday qadriyatlar va maqsadlar asosida qurilganiga bog‘liq.

Madaniy taraqqiyot nuqtai nazaridan, ta’lim tizimi milliy va global madaniyatni saqlash, rivojlantirish va uzatishning asosiy kanalidir. Ta’lim orqali yosh avlod til, adabiyot, tarix, san’at, an’ana va urf-odatlar bilan tanishadi, milliy o‘zlikni anglaydi. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimi global madaniyat, boshqa xalqlarning madaniy merosi, insoniyatning umumiy yutuqlari (fan, texnika, falsafa) bilan tanishtirish orqali madaniyatlararo muloqot va tolerantlikni shakllantiradi. Globallashuv sharoitida bu jihat ayniqsa muhim: madaniy xilma-xillikni saqlagan holda umuminsoniy qadriyatlarni qabul qilish va hurmat qilish ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir.

Siyosiy taraqqiyot nuqtai nazaridan, ta’lim tizimi siyosiy madaniyat va demokratik institutlarning mustahkamligiga bevosita ta’sir qiladi. Siyosiy jihatdan savodli, tanqidiy fikrlaydigan, o‘z huquq va majburiyatlarini biladigan fuqarolar demokratik jamiyatning asosini tashkil qiladi.[5] Ta’lim tizimi fuqarolik tarbiyasi orqali siyosiy jarayonlarda faol va mas’uliyatli ishtirok etishga tayyorlaydi. Ayni paytda, ta’lim tizimi ekstremizm, radikalizm va ksenofobiyaga qarshi kurashishning muhim vositasidir. Inson huquqlari, tinchlik va adolat qadriyatlarini o‘rgatish orqali ta’lim tizimi barqaror va xavfsiz jamiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Biroq, muhokama shuni ham ko‘rsatadiki, ta’lim tizimining jamiyat taraqqiyotiga ta’siri har doim ham ijobiy bo‘lavermaydi. Agar ta’lim tizimi noto‘g‘ri siyosiy va iqtisodiy maqsadlarga bo‘ysundirilsa, u ijtimoiy tengsizlikni mustahkamlashi, madaniy homojenlikka olib kelishi, tanqidiy fikrlashni cheklashi va hattoki totalitar rejimlarning mustahkamlanishiga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, ta’lim tizimining jamiyat ehtiyojlariga mos kelmasligi, mehnat bozori talablariga javob bera olmasligi, eskirgan metod va mazmun bilan ishlashi jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi (masalan, yoshlar ishsizligi, malakasizlik, ijtimoiy norozilik).

Shunday qilib, muhokama natijalari ta’lim tizimining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni uning qanday maqsadlar, qadriyatlar va mexanizmlar asosida tashkil etilganiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ta’lim tizimi inklyuziv, adolatli, sifatli va moslashuvchan bo‘lgan taqdirdagina u jamiyat taraqqiyotining kuchli vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining strategik, fundamental va ajralmas omili sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimi nafaqat bilim va malaka beruvchi mexanizm, balki iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy tenglik, madaniy rivojlanish va demokratik siyosiy madaniyatning asosiy katalizatori hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimining iqtisodiy taraqqiyotga ta’siri inson kapitalini shakllantirish, mehnat unumdorligini oshirish va innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish orqali amalga oshadi. Ijtimoiy nuqtai nazardan, ta’lim tizimi ijtimoiy harakatchanlik, tenglik va fuqarolik jamiyatini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Madaniy jihatdan ta’lim milliy va global madaniyatni saqlash, rivojlantirish va madaniyatlararo muloqotni

[5] Eshnayev va Madgapilova, “CHARACTERISTICS OF IMPLEMENTING THE CLUSTER APPROACH”, 46.

shakllantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Siyosiy nuqtai nazardan esa ta’lim tizimi demokratik qadriyatlarni tarbiyalash va barqaror siyosiy tizimni mustahkamlashda asosiy omillardan biridir.

Shu bilan birga, ta’lim tizimining samaradorligi uning jamiyatning real ehtiyojlariga, iqtisodiyot va mehnat bozori talablariga, shuningdek, global tendensiyalarga qanchalik mos ravishda rivojlanayotganiga bog‘liq. Zamonaviy ta’lim tizimi quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanishi lozim: inklyuzivlik (hamma uchun teng imkoniyatlar), sifat (ta’lim natijalarining dolzarbligi va samaradorligi), moslashuvchanlik (o‘zgaruvchan sharoitlarga tez moslasha olish), uzluksizlik (umrbod ta’lim tamoyili) va innovatsionlik (yangi texnologiyalar va metodlarni joriy etish).

Kelgusida ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining asosiy strategik resursi sifatida qaralishi, ta’lim siyosati esa uzoq muddatli, ilmiy asoslangan va ishtirokchilarning keng doirasini qamrab olgan holda shakllantirilishi zarur. Ta’lim tizimiga investitsiyalar - bu inson kapitaliga, demak, mamlakatning barqaror kelajagiga qilingan eng foydali investitsiyadir. Zero, rivojlangan jamiyat - bu, avvalo, bilimli, tanqidiy fikrlaydigan, ijtimoiy faol va madaniyatli fuqarolar jamiyatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirova, D. E., & Mirislomov, M. M. (2025). GEOGRAFIYA VA PSIXOLOGIYA FANLARI TUTASHGAN CHEGARA: PSIXOGEOGRAFIYANING SHAKLLANISH TARIXIGA NAZAR. Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, *2*(5-2), 143-149.
2. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2024). EMOTSIONAL KREATIVLIK: NAZARIY ASOSLARI VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR. Journal of Economics and Business UBS. 4. 679-685.
3. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE NEUROGRAPHIC APPROACH. 01. 501-503.
4. Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press.
5. Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1990). Reproduction in Education, Society and Culture. Sage Publications.
6. Eshnayev, Nortoji & Madgapilova, Nargiza. (2023). CHARACTERISTICS OF IMPLEMENTING THE CLUSTER APPROACH IN THE EDUCATIONAL SYSTEM. International Journal of Pedagogics. 03. 44-47.
7. Madgapilova, Nargiza. (2025). SCIENTIFIC-PRACTICAL AND STRATEGIC BASES OF IMPROVING PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL COOPERATION IN THE INTEGRATION OF SCHOOL AND PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF CONTINUOUS EDUCATION ON THE BASIS OF INNOVATIVE LOGISTICS. 1. 157-166.
8. Schultz, T. W. (1971). Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. The Free Press.
9. UNESCO. (2021). *Global Education Monitoring Report 2021/2: Non-state actors in education*. UNESCO Publishing.
10. World Bank. (2018). World Development Report 2018: Learning to Realize Education‘s Promise. World Bank Publications.

11. Jamoldinova S.N. “O‘qituvchining konfliktalogik tayyorgarligining kasbiy faoliyatidagi ahamiyati”. // Namangan davlat pedagogika instituti “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali. 2024-yil 6-son. ISSN: 2992-9008. UDK: 37, 44-50 b.(13.00.01 № 37, 045044)
12. 15. Jamoldinova S.N. “Oliy ta’lim talabalarida konfliktologik kompetensiyani shakllantirish va uni rivojlantirish mexanizmlari”, Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning muammolari va istiqbollari – respublika ilmiy-amaliy konferensiya. 2024- yil 27- noyabr, 116-122 betlar.